

בנין האקדמיה של אתונה,
הבנוי כשחזור מבנה
האקדמיה של אפלטון
ברקע כתב יד פירושו של
רב סעדיה גאון לירמיהו

קולנוס

יפיפותו של יפת תשכון באהלי שם

פרק א גלות יוון

"שבע גלויות נעשו בישראל" (מדרש "פתרון תורה", פרשת בחוקותי; רוקח, הל' נפילת אפים). תרבויות העמים ששעבדו ושנלחמו בישראל, מתוארות באופן שלילי ביותר: 'כמעשה ארץ מצרים', 'תועבות הכנעני', לא נאמרו עליהן ביטויים המביעים כבוד. מכולן, רק תורתה של מלכות יוון זכתה לכינוי 'חכמת יוון' (אף כי גם מצרים ובבל עסקו רבות בחכמות שונות כמוכן).

זאת אף שהעימות בין ישראל ליוון היה במישור ה'חכמה'. בשונה מהאומות האחרות ששעבדו את ישראל לצרכן, לנצלם כעבדים או לרשת את אדמתם, הרי יהודה תחת מלכות יוון הייתה מלכות שלווה, שהעימות של אנטיסוכוס מולה היה רעיוני ביסודו, ניסיון לכפות את התרבות היוונית.

העימות הצבאי מול מלכות יוון, ארך זמן מועט ממש. הייתה זו הגלות הקצרה מכולן, ומגזירות אנטיסוכוס ועד ביטולן ומלכות החשמונאים העצמאית עברו רק שנים ספורות. האם היה עימות רעיוני ארוך יותר?

בספרות חז"ל אין זכר לעימות רעיוני עם החכמה היוונית, ואפילו מעשי המתיוונים בזמן גזירות אנטיסוכוס כמעט ולא הוזכרו בספרות חז"ל (מקרה יחיד הוא מרים בת בילגה שביזתה את המזבח בסנדלה, ומשמרתה נענשה משום שהניחו שכך דברו אביה ואמה בביתה, ראה סוכה נו, ב), ואנו יודעים עליהם בעיקר מספרי חשמונאים, וכן מדברי דניאל (פרק יא) המתאר את מרשיעי הברית שנלוו אל היוונים. ובוודאי בתקופה החשמונאית, לא מוזכרת כלל השפעה שלילית של חכמת יוון או סכנה הטמונה בה.

הרשע של 'מלכות יוון הרשעה' (מתוך 'על הנסים'), מתואר כחושך: "וחושך זו גלות יוון - שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיהן" (בראשית רבה ב, ד). אך החושך נעוץ בגזירות: "גלות יוון - אחשיך פניהם של ישראל כשולי קדרה" (זוהר חדש, נח לט, ב). הגזירות היו על שמירת הדת, ובאו בסיוע המתיוונים, אך אין הן קשורות להשקפה או לחכמה היוונית, ואף אין זכר לעימות עם חכמה זו בדורות הבאים. תיאוריות היסטוריות קושרות את הצדוקים במתיוונים, שכן הצדוקים מופיעים כמפתיע בזמן שבו המתיוונים נעלמים לכאורה (הרעיון מוזכר אצל צ"ה גרץ באופן חלקי, ובצורה נחרצת יותר בדורות הראשונים לגר"א הלוי זצ"ל, כרך א). אך האם יש קשר בין חכמת יוון לבין צדוקיות? קשה מאד להצביע על קשר כזה. אם אכן הצדוקים המשיכו את המתיוונים, היה זה המשך פוליטי של קבוצות המתנגדות לקבלת עול הפרושים ומוסרי תורה שבעל פה, אך לא היה קשר אידיאולוגי בין הצדוקים לבין נושאי תרבות יוון. לפי חז"ל, ראשית הולדת הצדוקים היא בצדוק ובייתוס שלא הבינו את דברי רבותיהם (ראה אבות א, ג ואבות דרכי נתן, נוסחה ב, פרק י).

יש לנו ידע נוסף על הכתות הפורשות ביהדות בית שני, מתוך הספרים החיצוניים ומתוך מגילות ים המלח. קשה להצביע על קו ברור המושפע מהפילוסופיה היוונית היכול להוות גורם לעימות (ישנם כמה יוצאים מן הכלל, כדוגמת פילון האלכסנדרוני וספר חשמונאים ג, עליהם ראה להלן).

לא רק שאין אנו מוצאים עימות עם 'חכמת יוון' בספרות חז"ל, אלא שאין לה כלל זכר בדברי חכמינו. מכל חכמי יוון הגדולים שדבריהם גרמו לוויכוחים

בתקופה קצרה יחסית על ציר הזמן של תולדות האנושות, הפציעה חכמת יוון והביאה לעולם כולו את בשורת הפילוסופיה והמדע | אלפי שנים מאז, באוצרות חכמי ישראל נאספו התייחסויות שונות ומגוונות לחכמת יוון, על שלל היבטיה | מה הם שורשיה של הפילוסופיה היוונית, מה הם צדדיה החיוביים ומה טיבה של הסכנה האמונית הטמונה בה? | מסה מאלפת על יחסם של חכמינו זכרונם לברכה לחכמת יוון, על הקשר בין גזירות יוון בימי אנטיסוכוס לחשיבה הפילוסופית ביוון ועל מקומה של הפילוסופיה בתורת רבותינו, חכמי הקבלה

הרב יהושע ענבל

ולסערות בעולם כולו, מוזכרים בספרות חז"ל שניים בלבד.

הראשון הוא המשורר היווני הומירוס (חי לפי המשוער במאה ה-10 לפנה"ס, בזמן שלמה המלך), המוזכר בפי הצדוקים, במשנה (ידים ד, 1): "אומרים צדוקים, קובלין אנו עליכם פרושים שאתם אומרים כתבי הקודש מטמאין את הידים וספרי הומרים אינו מטמא את הידים", ופעם נוספת בדברי הירושלמי, המתייחס למשנה (סנהדרין א, א) האוסרת לקרוא בספרים החיצוניים: "הקורא בספרים החיצוניים, כגון ספרי בן סירא וסיפרי בן לעגא, אבל סיפרי המירם וכל ספרים שנכתבו מכאן והילך הקורא בהן כקורא באיגרת" (ירושלמי, סנהדרין שם). כלומר, הספרים החיצוניים האסורים הם בן סירא ודומיו, אבל ספר הומירוס אינו בכלל.

השני הוא הפילוסוף היווני אפיקורוס (חי בימי אלכסנדר מוקדון, שנת לידתו מצינת 341 לפנה"ס), שמשמו נגזר הכינוי לכופר 'אפיקורס', אולם בשום מקום לא הוזכר שאפיקורוס הוא בעצם שם אדם, ודרשו אותו לשון אפקירותא והפקרות.

אלו הם למעשה שני קצוות של התרבות היוונית. הומירוס הוא המיתוס הלאומי, הספר הבסיסי שקדם לתרבות היוונית ולפילוסופיה שלה. ואפיקורוס, הכופר הקיצוני, שכפר בכל האמונה המסורתית. בזה ובזה, אין משום ייצוג של הפילוסופיה היוונית, וגם אזכורים צדדיים אלו באים באופן מרוחק ועמום מאוד, שדורות של מפרשים לא זיהו כלל את הקשר ההיסטורי לשני האישים היווניים.

ארץ ישראל הייתה חלק מהאימפריה היוונית ובהמשך הרומאית, ומטבע הדברים היה חיכוך בין היהודים והנכרים בתפקידיהם השונים. ואכן בדברי חז"ל מובאים כמה וכמה פעמים דבריהם של 'פילוסופוסים' ששאלו

האקדמיה של אפלטון

שאלות את חכמים. לעתים השאלות באמת 'פילוסופי' פיות, כאותו ששאל את רב הושעיה 'אם רצונו במילה - מפני מה לא בראו מהול?' (בראשית רבה יא, 1), או כשאלת הפילוסופים את הזקנים ברומי: 'אם אין רצונו בעבודה זרה - מפני מה אינו מבטלה?' (עבודה זרה נה, ב). ולעתים הן שאלות של ידע, ונראה שכל נכרי שהיה בר דעת לשאול שאלה, נכלל בשם פילוסופוס, בלי כוונה מיוחדת להחשיבו כמשתייך לאסכולה מסויימת. באגדה אחרת (שבת קטז, א) סיפרו חכמים על "ההוא פילוסופא" שהיה שופט, ובהמשך הסיפור מתברר שהיה נוצרי (רש"י שם פירש 'מין', דהיינו נוצרי, והתוספות ציינו: "ורבינו שמע מיהודי אחד שבא מארץ יון ואמר דבלשון יון פלוסופס הוא דוד החכמה", כלומר, אהב החכמה). אפילו בלעם נחשב בעיני חכמים כפילוסופי:

"לא עמדו פילוסופים באומות העולם כבלעם בן בעור" (פסיקתא דרב כהנא, טו), ולגדולי התנאים היה חבר פילוסופי (ראה כלה רבתי ז, ד: "מעשה בארבעה זקנים, רבן גמליאל ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ורבי עקיבא שהלכו למלכות הפנימית, והיה להם פילוסופוס אחד חבר שם. אמר לו רבי יהושע לרבן גמליאל: רבי, רצונך נלך ונקביל פני פילוסופוס חברנו? אמר לו: לא. לשחרית אמר לו: רבי, נלך ונקביל פני פילוסופוס חברנו...").

בעוד תיארוו בחריפות עצומה את גודל טומאת 'ספרי מינים', שהם ספרי הנצרות - "אמר רבי טרפון, אקפח את בני שאם יבואו לידי שאני אשרוף אותם ואת האזכרות שבהן, שאפילו אדם רודף אחריו להורגו ונחש רץ להכישו - נכנס לבית עבודה זרה ואין נכנס לבתיהן של אלו" (שבת קטז, א) - הרי שלא הזכירו כלל את סכנת חכמה יוונית. נראה שחז"ל לא ראו בזמנם סכנה בצורת חשיבה 'פילוסופית', או במקורותיה ובהשלכות של חשיבה כזו על האמונה.

בעוד אנו לומדים בספרי חז"ל על טיעוני הצדוקים והבייתוסים, ואפילו כת 'טובלי שחרית' (תוספתא ידים, פרק ב; אולי אלו האיסיים), ושומעים על הוויכוחים והמלחמות עמם, וכך גם על הרעיונות הפרסיים המאוחרים ותשובות חכמים עליהם, אין שום מתח הנובע מ'חכמת יוון'. כך עולה גם מתיאור הוויכוח המפורסם של רבי יהושע בן חנניה עם 'סבי דבי אתונה'. התיאור אינו מכיל שום סממן של ויכוח אמוני, של דעות הבאות לסתור את האמונה או המסורת, או של התנגשות בין אמונה לכפירה. החכמים הם מומחים גדולים בחידות ובחידודים, ורבי יהושע בן חנניה עומד ונוצח אותם בכל זה.

בעוד מימי שמעון הצדיק חיו חכמינו תחת שלטון יווני במשך שנים רבות מאד, וניכר הדבר בחדירת השפה היוונית למושגי החיים וגם למושגים הלכתיים המוזכרים במשניות (כגון: דמאי, אפוסטרוס, דייתיק, אפתיק, סנהדרין, אנדרוגינוס, אסימון, אסטרוולוגין, אוקינוס, אוכלוסין, בולמוס, סנדל, פרקמטיא. כן יש המשערים ששינוי ערך המטבעות המוזכר בגמ', בא כהשוואה למטבע היוונית), ואפילו קופות תרומת הלשכה שבמקדש סומנו ביוונית: אלפא, ביתא, גמא (שקלים ב, ד לפי רבי ישמעאל) - לא נוצר כלל עימות עם הפילוסופיה היוונית.

לא זו בלבד, אלא שחכמים ראו את הקשר בין היהודים ליוונית כחלק מברכת נח (בראשית ח, כז): 'זֶפֶת אֱלֵקִים לְיִפֶּת וַיִּשְׁכֶּן בְּאֶהֱלֵי שֵׁם, וְלֹכֵן הִתִּירו לְכַתּוּב סֵפֶר תּוֹרָה גַם בְּיוּוֹנִית (מגילה ט, ב).

חכמים לא ראו את הקשר ליוון כמתמצה בגזירות נגד היהדות, וכך הם מתארים את מלכות יוון: "ואת הארנבת - זו יון; כי מעלת גרה היא - שמקלסת להקב"ה. אלכסנדרוס מוקדון כד הוה חמי לרבי שמעון הצדיק אומר: ברוך ה' אלקיו של שמעון הצדיק, ואת הארנבת - זו יון; כי מעלה גרה היא - שמגדלת הצדיקים" (ויקרא רבה יג, ה).

יוון אינה רק גזרת גזירות, אלא גם מקלסת לקדוש ברוך הוא ומגדלת הצדיקים. תקופת יוון הייתה תקופה שבה פרוחה התורה, החל משמעון הצדיק שקיבל גיבוי מדיני וכבוד רב מאלכסנדר מוקדון, וכלה בתקופת החשמונאים, בה היה בעצם הסכם שלום עם המלכות היוונית שגרם לה לא להתערב בעצמאות יהודה.

לעומת הדרשה 'חושך זו יוון', את לשון הכתוב בברית בין הבתרים (בראשית טו, יב) פירשו רוב המדרשים: "אֵימָה - זו בבל, תְּשֻׁכָּה - זו מדי, גְּדֻלָּה - זו יוון, נְפֻלָּת - זו רומי" (בראשית רבה מד, יז, שמות רבה נא, ז ועוד; וראה פירוש רמב"ן שם). כך שלכל המלכויות מיוחס כינוי שלילי, מלבד יוון המוגדרת 'גדולה'. סוגיה שלמה מוקדשת אמנם להיתר לימוד 'חכמת

יוונית, אך אין הכוונה כלל לפילוסופיה, אלא לצורה מסוימת של רמיזות של מודעה נידון מצד גזירה בעקבות מעשה שהיה, או מצד ביטול תורה (ולקמן נפרש סוגיה זו). לא מוזכר כלל חשש לנזק אחר העשוי להיגרם (ראה מנחות טז, ב). חכמת יוונית אסורה ללומדי התורה, אך לנשים: "אמר רבי אבהו בשם רבי יוחנן מותר לאדם ללמד את בתו יוונית מפני שהוא תכשיט לה" (ירושלמי פאה, פרק א). על אף שחכמת הרמיזות היוונית נאסרה גם כדי שלא יבואו למסור למלכות, התירו לאשה, שכן יש ענין שתלמדה חכמה, משום שהיא תכשיט להן (ראה "קובץ שעורים", חלק ב, סימן מז).

נתנו חכמים סימן באלישע בן אבויה שיצא לתרבות רעה, שעוד קודם לכן "זמר יווני לא פסק מפומיה" (חגיגה טו, ב), וזה אות להימשכות אחרי תענוגות וזמירות, אך לא לסכנה שבחכמה יוונית. האמנם ניתן לחשוב שלפני חז"ל לא עמד שום סיכון הנובע מחכמת יוון, ולכן ראו אותה כתרבות חיובית, כל עוד היא אינה מרשיעה וגוזרת גזירות?

פרק ב פרחים ללא פירות

נראה שבהגדרת חכמים "וחשך זו גלות יוון - שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזירותיהן" (בראשית רבה ב, ד), ישנו עומק רב הנוגע לענייננו. הגזירות לוו בעונשים וברדיפות, בדומה לגזירותיהם של מלכים ועריצים רבים אחרים, אך רק היוונים ידעו לאיים על המאורות הגדולים המספקים את האור. היוונים היו הראשונים שבאו מתוך תוכנית מחושבת כיצד לגבור על היהודים. הם היו אויב שידע היכן להכות.

נבוכדנצר ביקש להכריח את היהודים להשתחוות לצלם, אך לא הייתה כאן אלא תאוות ניצחון, שיהיו שלו ותחת עולו. כך גם כובשים רבים אחרים. היוונים לעומת זאת לא חיפשו ביהודה ממון, כבוד או כיבושים. יהודה הייתה כפופה ליוון, נהגה במלכות בכבוד ואף העלתה מסים. בעוד מלכויות אחרות הטילו אימה, "ותאכל כל ארץ ארץ ותדושנה ותדקנה" (דניאל ז, כג), ניסו לסחוט מסים וארנוניות, לקחת עבדים וגלדיאטורים - היוונים רצו להשתלט על הרוח, להחשיך את האור שבתורה.

הם היטיבו להבין ששעבוד היהודים ואפילו השפלתם, לא יוכלו לאיים על קיום העם היהודי. הם הבינו גם, שבלתי אפשרי לכפות על עם לבטל לגמרי את דתו. לכן הם הטילו את כל כובד משקלם על שלוש מצוות בלבד: שבת, מילה וקידוש החדש. בסברם שאת שלוש הנקודות האלו, יוכלו לקעקע במידה מסוימת. כמה אנשים יוכלו למסור את נפשם על הכרזה של לוח שנה? בסופו של דבר ייכנעו הללו, והשליטה של ישראל על הזמן תתפוגג. אלו יחוגו את יום הכיפורים ברביעי, ואלו בחמישי. יהודי החי בין הגויים, לא יוכר בשונותו, שכן לא ישמור על המילה ועל השבת.

הצורה שבה נימקו היוונים את גזירותיהם, לא ידועה לנו בבירור. בקרב ההיסטוריונים בכלל נתפסות גזירות אנטייכווס כתעלומה, וכידוע היו שכינו את אנטייכווס 'אפימנס' (=משוגע). אין ספק שעצם ההתערבות בענייני הדת של עם אחר ללא כל סיבה נראית לעין, היא שיגעון. אך עלינו ללמוד עוד מעט על תרבות יוון כדי להבין ששום דבר לא היה נראה שם כשיגעון.

המקור הקדום ביותר לתיאור מלכות אנטייכווס הוא בספר דניאל, המתארו בשני מקומות: "...עמד מלך עז פנים ומבין חידות: ועצם כחו ולא כחו ונפלאות ישחית

רבי מנחם עזריה מפאנו

הגזירות לוו בעונשים וברדיפות, בדומה לגזירותיהם של מלכים ועריצים רבים אחרים, אך רק היוונים ידעו לאיים על המאורות הגדולים המספקים את האור. היוונים היו הראשונים שבאו מתוך תוכנית מחושבת כיצד לגבור על היהודים. הם היו אויב שידע היכן להכות

והצליח וְעָשָׂה וְהִשְׁחִית עֲצוּמִים וְעַם קְדוֹשִׁים: וְעַל יְדֵי מַלְכֵי"ם) שָׁקְלוּ וְהִצְלִיחַ מִרְמָה בְּיָדוֹ וּבְלִבּוֹ יַגְדִּיל וּבְשִׁלְוָה יִשְׁחִית רַבִּים... (דניאל ח, כג-כה): "וְכָא בְשִׁלְוָה וְהִתְחַזְּקוּ מְלָכוֹת בְּחִלְקָלוֹת... בְּשִׁלְוָה וּבְמִשְׁמַנֵּי מְדִינָה יָבֹאוּ... וְשָׁב וְזָעַם עַל בְּרִית קוֹדֶשׁ... וּמְרִשֵׁי בְרִית יִחְנִיף בְּחִלְקָלוֹת... וְנָלוּ עֲלֵיהֶם רַבִּים בְּחִלְקָלוֹת" (דניאל יא, כא-לד).

המלך היווני הוא 'מבין חידות', ומצליח על ידי שכלו. הוא לא פועל רק בכח, אלא בא בשלווה, הוא מחניף בחלקלות. כך הוא מצליח להשחית בהסתמך על טיעוני האנטישמיים היוונים והרומיים המתועדים בהמשך התקופה ההלניסטית, ניתן לשחזר את הצורה שבה הוצגו גזירות אנטייכווס לעם: הממלכה היוונית היא כמשפחה אחת. המתרחש בממלכה אחת יכול להביא תועלת לחברתה, וכן להיפך. השביתה של היהודים בשבת מכל מלאכה, היא עצלנות הפוגעת בייצור ובמשק היווני כולו. לוח השנה הנפרד שנקבע כל הזמן על ידי הזקנים הוא מיושן ולא מתאים, הוא מתכוון לשונות ולעקשנות.

כאשר היום והתאריך נקבעים בתוך הקבוצה, אין פלא שהם לעולם לא יגלו סולידריות לעמים השכנים. המילה תוארה על ידי היוונים כהטלת מום בגוף, שאין לה הצדקה. בעידן הנאור של מלכות יוון, שאינה רודפת אף אחד, אין צורך עוד בהתבדלות.

כל הטיעונים האלו באו בראש ובראשונה מתוך העם היהודי. השלום ושיתוף הפעולה עם יוון הביאו חלק מזה יהודים להתקרב לעמים הנכרים, ולרצות ללמוד ממעשיהם. אנטייכווס ניצל זאת והציג את עצמו כבא לענות על צרכי העם היהודי עצמו. אנטייכווס נודע כמי שטיפל במתנגדיו על ידי שהפגין נדיבות מעושה כלפיהם (הירונימוס לדניאל, פרק יא).

גם חכמים הציגו את גזירות אנטייכווס כ'אלגנטיות': "בהרת - זו יוון, שהייתה מבהרת בגזירותיה על ישראל" (ויקרא רבה טו, ט); "הנהר השני חידקל - זו יוון שהייתה חדה וקלה בגזירותיה" (ויקרא רבה יג, ה). גזירות יוון היו בהירות מאד, ממוקדות מטרה, חדות וקלות. העוקף שבגזירות אלו היה שכלפי חוץ לא ניכר בהן שום אלמנט של ניצול ורשעות. אין המדובר בשלטון המופש לו עבדים ומסים, אלא במלכות רחומה הבאה להציל את העם ממיעוט של זקנים המשתלט עליו וגורם לו לחטוא לערכים האוניברסליים של יופי והתחשבות.

מדוע גישה זו אופיינית ליוון?

קדמונינו התייחסו ליוון ורומי כצעירים במשפחת העמים. בעוד בני שם המשיכו את מסורת וידע הדורות הקודמים במלכויות אשור ובבל, מסופוטמיה ואבלה, בני יפת עדיין היו בשלב הטרנס-היסטורי, ולא באו בשערי העמים התרבותיים. העם היווני החל להתגבש רק באלף האחרון לפני הספירה, ובשעה שעם ישראל כבר החזיק בתורתו מאות שנים היוונים לא ידעו עדיין קרוא וכתוב. בעוד התרבויות המסורתיות ראו עצמן כקיימות מאז ימות עולם, וכממשיכות את המציאות הנצחית, הצטרפה יוון למשפחת העמים כתב-שינוי, כמי שאינה מתיימרת להיות מאז ומעולם, וממילא גם לא להמשיך בהכרח את המציאות הקיימת. היוונים קיבלו מן המוכן את חכמת העמים הקדומים, ולא היססו להטיל ספק בכל דבר. גישה זו הביאה אותם ליצור, לשנות, ובעצם פתחה את הפתח לשינוי העולם ממצבו הסטאטי, בו היה בעת העתיקה.

רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי מתייחס ליוונים בסלחנות: "אמר החבר: הפילוסופים אין להאשים אותם, מפני שהם עם לא נחלו חכמה ולא תורה, מפני שהם

ויאמרו אנחנו תסייע יאחז אהו
כיקעפ אן ללה סכט על הדעה
ללתפ יוני

יונים, גיון מבני יפת השוכנים בצפון, והחכמה שהיא ירושה מאדם, והיא החכמה המוחזקת בכח אלוקי, אינה כי אם בזרע שם שהוא סגולה נח, לא פסקה החכמה ולא תפסוק מן הסגולה ההיא מאדם. ולא היתה החכמה ביון, אלא מעת שגברו ונעתקה החכמה אליהם מפרס ואל פרס מכשדים, וקמו בהם הפילוסופים המפורסמים בימים ההם, לא קודם לכן ולא לאחר מכן, ומעת ששבה המלכות לרומיים לא קם בהם פילוסוף מפורסם" (מאמר א, סב).

כדאי לשים לב לאבחנתו של ריה"ל: "מעת ששבה המלכות לרומיים - לא קם בהם פילוסוף מפורסם". עובדה היא שהיוונים לא גילו שום ייחודיות, ובטבעם ובתכונותיהם הם עם ככל העמים. סיטואציה היסטורית מסויימת הציבה אותם במקום שבו היה בכוחם לפתח חכמה, ובשינוי התנאים, שבו היוונים להיות דייגים ים-תיכוניים מצויים.

המפגש של חדש עם ישן, הוליד את הפילוסופיה היוונית. מבחינה היסטורית אין דברי ריה"ל מדויקים ממש, שכן הפילוסופיה היוונית הייתה בשיאה עוד לפני כיבושי אלכסנדר מוקדון. אלכסנדר עצמו היה תלמידו של אריסטו, הפילוסוף הגדול, שבא אחרי אפלטון וסוקרטס, ועוד רבים אחרים. אך נכון הדבר שחכמת יוון מעיקרה לא הייתה חכמה מסורתית של העם היווני, אלא תערובת של דעות ואמונות. היוונים היו היחידים שציטטו והשתמשו בדברי חכמים מאומות אחרות. אפלטון נסע למצרים, וכן הכירו היוונים את כתבי הבבלים. אריסטו ותלמידיו התייחסו גם לתורת ישראל ולמנהגי היהודים. כח עצום זה של שבירת המסגרות המסורתיות בעולם העתיק, ויכולת של בחינה מחדש, ניתן בידי היוונים באותה שעה. אפשר שחכמים ראו בכח זה ענין חיובי, שכן ביכלתו היה לבטל ולהפיג את האילולות, כפי שאכן אירע בסופו של התהליך. הפילוסופיה היוונית הלכה והוציאה את המיתוס האילי ממשמעותו ומפשוטו. היוונים נהגו בעולם כילד החוקר כל דבר מחדש. מה הוא טוב? מה הוא רע? מדוע אנשים עושים מה שהם עושים?

כך הייתה מידתו של סוקרטס, שהיה מעכב אדם פשוט ברחוב ותוהה יחד עמו בהגדרת המושגים המוכרים לכולם, כמו 'יפה' או 'רצוי', עד שהיה מראה לו כי איך שלא יגדירם - נמצא מסתבך ואינו יכול לקיימם על בוריים, והכל בלשון ערומים חדה וקלה.

את הכת הזה נצלו גזירות יוון ה'בהירות, חדות וקלות' היוונים לא באו ותבעו: 'עשו כמונו, אלוהי יוון הם האלהים'. אלא פנו אל ההיגיון, ניצלו את הפרצות שחשבו שמצאו בכמנה הרעיוני של הדת היהודית. אנטיוכוס בא כאיש פיקח ומבין חידות, המנסה לסובב בחלקות ובשלווה מדומה את כל ממלכת יהודה.

חכמי יוון 'באו לשנות', ובכך דומים הם לאברהם אבינו, שבחן מחדש כל אמונות בני דורו. בעיני העמים, גם אברהם וגם חכמי יוון היו מזלזלים בכל קודש (ע"ל). אמונות רווחות, מקדשים, כהנים ואיומים, לא היוו מחסום בעיני מה שנחשב להם כאמת. אלא שאבינו אברהם אחז במידת הענווה, ולא ביטל את מסורת שם ועבר שהבין מעלתה. וכן לא זלזל בהרגשה הטבעית האנושית, ולא כיסה אותה בצעיף של פרחים ונוסחאות. אלא מצא דווקא בהרגשה זו את האלוקות, וכך נגלה עליו בעל הבירה.

נשוב עתה למעשה חכמת הרמיזות היוונית, וננסה להבין את שהתרחש: "כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה והיה הורקנוס מבחין ואריסטובולוס מבפנים, בכל יום ויום היה משלשלין להן דינרין בקופה ומעלין להן תמידין. היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמת יוונית (רמזים והידות שהיו ליונים, ולא היו מכירים בהם אלא הרגילים בהם) - רע"ב סוטה

"מעט שגברו ונעתקה החכמה אליהם מפרס ואל פרס מכשדים, וקמו בהם הפילוסופים המפורסמים בימים ההם, לא קודם לכן ולא לאחר מכן, ומעת ששבה המלכות לרומיים לא קם בהם פילוסוף מפורסם"

ט, יד), לעז להם בחכמת יוונית, אמר להן כל זמן שעסוקין בעבודה אין נמסרין בידכם, למחר שלשלו להן דינרין בקופה והעלו להן חזיר, כיון שהגיע לחצי חומה נעץ צפרניו בחומה ונודעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. באותה שעה אמרו: ארור שיגדל חזיר וארור שילמד בנו חכמת יוונית" (מנחות סד, ב).

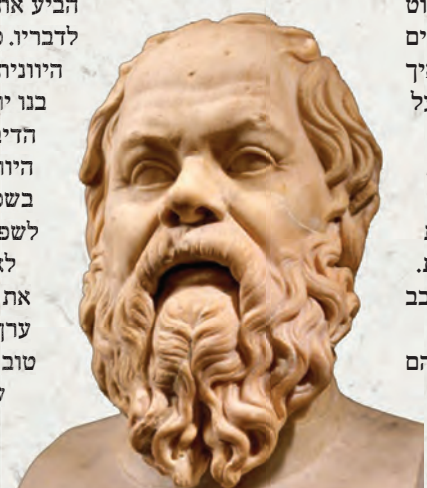
המעשה צריך ביאור, שכן לפי המשתמע חלקה של 'חכמת יוונית' במעשה היה מקרי וצדדי לגמרי. אותו זקן יכול היה לתת את עצתו המרושעת גם בשפה זרה אחרת, או להשמיעה בלחשיה. כמו כן טיבה של חכמת רמיזות יוונית זו אינו ידוע. במשנה (סוטה ט, יד) הגירסה 'שלא ילמד אדם את בנו יוונית', ואכן מתחילה סברו בגמרא שם שהאיסור הוא לדבר בשפה היוונית, עד שפירשו: "לשון יוונית לחוד, וחכמת יוונית לחוד".

אך נראה שלא לחינם קישרה הגמרא את חכמת הרמיזות לשפה היוונית, כי אין שום ייחודיות בדרכים שונות לרמוז דברים, וגם הבבלים, הרומיים והפרסים עסקו בכגון דא (ראה ברכות מו, ב וחגיגה ה, ב). חזקה על אבותינו העברים, שאם היו רוצים לרמוז דבר היו מוצאים את הדרך, וכך שיבחו שם את מרדכי שהיה בקי להבין רמיזות כאלו, ועל ידו באו עומר ושתי הלחם. אלא שבאותו זמן שנלחמו הורקנוס ואריסטובולוס, לא העלו על דעתם לפגוע בקרבן התמיד, שהוא חובה של כל ישראל, ומאז ימי אחז בן חזקיה לא ביטלו התמיד. וגם אם בן בליעל אחד היה מעלה רעיון כזה, הרי היה לבוז. אותו זקן לא השתמש רק בזקנותו ובמראהו הנכבד, אלא גם בצורת הדיבור והשכנוע היוונית. ברטוריקה המפורסמת, שאינה מתחברת לאינטואיציה הבסיסית של האדם אלא משתמשת בטכניקות שונות להשפיע על השומע. כאנטיוכוס המבין חידות שבא בשלווה ובחלקלקות, הצליח אותו זקן להשפיע על אנשי הורקנוס, בתהותו כפילוסוף, בהטילו ספק בערך התמיד הבא על ידי 'הצד השני', בהציעו את ההצעה הנכלולית להכמין חזיר במקום טלה. השילוב של כל אלו יחדיו בצורה שבה הביע את הדברים, הצליח לגנוב את לב העם בהסכימם לדבריו. כשראו חכמים את היכולת של חכמת הרטוריקה היוונית לבטל ערך כל קודש, אמרו "ארור מי שילמד בנו יוונית". 'חכמת יוונית' זו היא השיח היווני, צורת הדיבור, השכנוע והרמיזה, הנהוגת בחברת החכמים היווניים. לפיכך אין הדבר כולל את עצם השימוש בשפה הרשמית היוונית, כגון בתורה המתורגמת לשפת הדיבור היוונית וכדו'.

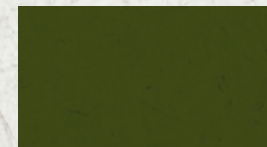
לא רק חכמי ישראל, אלא גם מלומדים נכרים ציינו את הסכנה שבחכמת הרטוריקה היכולה לערער כל ערך וכל קודש, וקאטון הזקן ציווה את בנו: "דבר טוב הוא להכיר ספרותם, אך לא להגות בה".

עצת אותו זקן אינה אלא סמל לכל התהליך שעבר על בית חשמונאי, בניו ונכדיו של מתתיהו הכהן הגדול, שיצא בגבורה כנגד התרבות היוונית. כיון שנטלו שררה לעצמם, לא הלכו תמיד בדרכי ישראל ונהגו גם בתרבות היוונים, ולא שאירי כהן גדול טהור מכל שררה

שיוכל לכוון את האומה. אותו מעשה תועבה של טימוא המקדש ורמיסת קדושת התמיד, זעזע את ארץ ישראל ארבע מאות פרסה, משום שבאותו רגע הסתיימה מלכות החשמונאים העצמאית. ירידת המדרגה של הורקנוס ואריסטובולוס הביאה את הכיבוש האדומי, את מלכות הורדוס ואת החורבן. 'ארור מי שילמד חכמת יוונית' אינו מליצה, אלא תיאור עובדה: בית חשמונאי שהתקרבו במעט לתרבות היוונים, שעסקו בחכמה יוונית של דיבור

דיוקן, סוקרטס

רמיזות ומליצות, אררו את עצמם ואת עמם, ובאו עליהם כל הקללות הכתובות בספר התורה והשיגום. התהליך הזה שאנו רואים אותו בקנה-מידה לאומי בגזירות אנטיכוכס, ובקנה-מידה קטן בעצת אותו זקן, התרחש גם בקנה-מידה עולמי בפילוסופיה המערבית. אחת מתכונותיה של החשיבה המערבית בת-ימינו, שהיא יכולה להתיר כל תועבה ולהטיל ספק בכל קודש, על ידי מלים יפות ומצועצעות. בסגנונה היא מבלבלת את האדם על ידי שימוש רטורי במונחים שנפשו נמשכת אליהם, כמו 'יופי', 'טוב' וכדו'.

זו מהותו של החושך - הוא מסתיר את האור ומונע מהאדם לראות. כך מתאר רבי יהודה הלוי את מהותה של חכמת יוון: "חכמת יוון אשר אין לה פירות, כי אם פרחים" (מתוך השיר 'מור עובר'). היופי של הפרחים מסנוור את עיניו של האדם, והוא אינו נותן דעתו לתוצאות הנדרשות ממנו, לחובתו בעולמו.

פרק ג מעט מן החושך

בימי חז"ל לא הייתה הפילוסופיה היוונית מוחזקת כסיכון, משום שמעט מן החושך אינו דוחה הרבה מן האור. כפי שמבאר הרשב"ץ: "מה שאסרו ללמוד חכמה יונית... לא אמרו זה על חכמה שהיא על דרך חקירה שכלית, אלא על החכמה שהייתה נוהגת באותו זמן לדבר בלשון רמיזה... אבל הספרים המחוברים על דרכי הראיות, אינם בכלל זה, והקורא בהם יקבל מהם האמת וישקוד ללמוד להשיב במה שהוא כנגד התורה... ולא הזהרנו אלא מהספרים שאין בהם חכמה מחכמות הנמצאות" (וכך בדיקו כתב רדב"ז בתשובותיו, חלק ה, סימן קצא). חכמים נזהרו מתרבות יוון, מזמר יווני, מכל מה ש"אין בו חכמה", אבל מהדברים השכליים המחוברים על דרכי הראיות, מה יש לחוש? הקורא יקבל את האמת, וישיב על השקר.

המקור הראשון שבו אנו רואים את דברי הפילוסופים היווניים נתפסים כמאיימים על האמונה, כיכולים לגרום להמון העם לסטות ממנה, הוא בספר 'אמונות ודעות' לרבי סעדיה גאון. רס"ג אמנם לא מזכיר את אריסטו בשמו, אולם חלק גדול מספרו סובב סביב טענותיו וטענות חכמי יוון האחרים. אחריו הלך כנודע הרמב"ם, ועסק ברבים מהנושאים שהעלו חכמי יוון. מה גרם לשינוי?

כדי להבין את המתרחש, עלינו לשים לב לחידוש המרכזי של חכמי יוון: יצירתה של הלוגיקה המופשטת. בכל הספרות שעד אריסטו, הטיעונים והנימוקים מסתמכים על האינטואיציה. הם יכלו להיות מתקבלים על הדעת, או בלתי מתקבלים על הדעת, אך לא עסקו בהגדרת עצמם. ההגדרות המופשטות המבדילות בין נושא לתואר, בין הנחת יסוד למסקנה, בין חומר לצורה, בין הכוח לפועל, בין העצמיות למקריות ובין הפועל לנפעל - כל אלו לא היו בשימוש.

לנו קשה להבין איך ייתכן הדבר, ואיננו יכולים לחשוב שנשגב מבינתם של האנשים שקודם אריסטו להבדיל בין חומר לצורה או בין כל שאר האנטיות של הלוגיקה. אך אין מדובר בחוסר הבחנה גרידא, כי אם בצורת חשיבה אחרת.

החשיבה היוונית-אריסטוטלית היא 'אנליטית', מנתחת, מקלפת את הפרטים ומגדירה את מהות הדבר; החשיבה הקדם-יוונית היא 'סינתטית', היא מביעה את דעתה על הנושא מתוך סינתזה של כל היבטיו, ולא רק מתוך הגדרת מהותו המופשטת.

הלמדנים שבינינו יזהו כאן את ההבדל בין 'סברא' ל'הגדרה', בלימוד הגמרא. בדרך כלל אנו קוראים 'סברא' לאמירה המתייחסת לכלל הנושא או מדגישה פרט מסוים, ושוב אנו מנסים לתרגם אותה ל'הגדרה', הסבר מופשט.

כל עוד משתמשים באנליטיות ככלי עזר, אין היא מהווה איום וסכנה לאמונה, כי אם להיפך. היא עשויה להיות לעזר כדי להסביר ולבאר דינים מן התורה שבעל פה ודרכי דרשות בתורה, שכן ההיקש השכלי יש בו אמת ותועלת. אך במידה ושוכחים שההיקש האנליטי אינו אלא כלי עזר להבין את התפיסה הרחבה יותר, זו המתבטאת בתורה ובדברי חכמים, ישנו סיכון שנתפתה לעצת היצר להכניס את האמיתות שקיבלנו במסורת אל תוך מסגרת הניתוח הלוגי בלבד. כך כתב הרא"ש בתשובה (כלל נה): "הפילוסופיא היא טבעית, וחכמים גדולים היו והעמידו כל דבר על טבעו, ומרוב חכמתם העמיקו שחיתו והוצרכו לכפור בתורת משה, לפי שאין כל התורה טבעית אלא קבלה".

בתקופה שבה שלטו היוונים בארץ, נתפסו רעיונות חכמי יוון כשעשועים אינטלקטואליים, כביטוי לחכמה, אך לא כשיטה לגיבוש השקפת עולם. למעשה אריסטו, על אף מעמדו הרם כמורהו של אלכסנדר מוקדון, על פי הזמנת אביו פיליפוס המוקדוני, נרדף גם הוא על השקפותיו, וכדי שלא להגיע למצבו של סוקראטס שנידון למוות על הטפה של דעות קלוקלות לנועה, נאלץ לברוח מאתונה. גם אצל היוונים בימי גדולתה של אתונה, לא נתפסו דברי אריסטו כדעה 'יחידה' או כאמת מוחלטת (ואלכסנדר תלמידו לפני צאתו לקרב, הלך להקריב קרבנות על קברו של אכילס). עם התפשטות האימפריה היוונית, אספו היוונים מכל הבא ליד רעיונות מצריים, בבליים ועוד, ולא ייצרו שיטה אחידה. אפילו על אליליהם ויתרו היוונים, וזיהו אותם חליפות באלהי העמים השונים.

חכמים דימו את האומה היוונית לנמר (ויקרא רבה יג, ה), וייתכן שיש קשר לאגדה שהנמר אינו מין מקורי אלא בן כלאים ממינים אחרים, ולכן יחסה לו מדת העזות (ראה פירוש רע"ב וחידושי הרש"ש לאבות ה, כ; ראה גם הגהת הרש"ש לחולין עט, ב). כך נתפסה תרבותם של היוונים כערב רב וכלאיים מכל ארצות כיבושיהם.

לפיכך אין פלא שרעיונות אלו לא נתפסו כאיום על האמונה. בקהילה יהודית אחת אנו מוצאים השפעה נרחבת של רעיונות יווניים, היא קהילת אלכסנדריה, כשהדבר מתבטא בעיקר בספריו של ידידיה האלכסנדי דרוני, שנתכנה 'פלוני', וגם במספר ספרים חיצוניים. אך המעניין הוא שחכמים אלו לא הלכו בעקבות אריסטו ולא נצמדו להיקשיו ומסקנותיו. הם השתמשו גם בשיטת הניתוח שלו, ואף הרחיקו לכת בפירוש יסודות התורה והאמונה בטכניקות פרשנות יווניות, אבל תורותיהם עצמאיות לחלוטין. המסר שלהם הוא שאפשר להבין גם את תורת ישראל וערכיה, בדרך שנחשבה אצל היוונים כראויה ורצויה.

שונה היה הדבר בימי רס"ג, כאשר התרגומים הערביים לספרי חכמי יוון, בעיקר אריסטו ואפלטון, הופצו בכל אזורי הכיבוש הערבי. טיעוני אריסטו נתפסו אז כאמיתות, וניתוחיו התקבלו כמחויבים ומוכרחים. מלומדים נדרשו לנסח תשובות והתייחסות לכל אחד מטיעוני אריסטו, ואם לא היו עושים כך הרי הייתה זו הודאה בנכונותם. כאן הפכה חכמת אריסטו לסכנה של ממש לאמונה, ומתוך כך הוזקקו לה רס"ג ואחריו הרמב"ם.

גם ריה"ל מתייחס לעיקרה של חכמת יוון כחכמה נכבדה, שהגיעה אליהם ממקורות נאמנים, אלא שבשלב מסויים קלקלו: "כל החכמות הועתקו שרשיהן וכללים

פרק ד בין קבלה לפילוסופיה

כפי שראינו, למן התקופה הערבית שינתה חכמת יוון את פניה. נושאי הערבים, ואף כלל המשכילים שבדור, לקחו את שיטת הניתוח היוונית לאבן בוחן, היכולה לקבוע איך נראה העולם ואיך הוא מתנהל, מה נמצא בשמים ומה בארץ, מה היה לפניו ומה יהיה בעתיד.

דוגמה אופיינית ומפורסמת לדוגמטיות של ההשקפה היוונית, הקובעת בבטחה תמונת מציאות מתוך סברה בעלמא, היא השיטה האריסטוטלית על הגלגלים העשויים מן הגשם החמישי, שממנה נגזר שיש דעת ובינה לכוכבים (אימצה הרמב"ם במורה הנבוכים ב, ה באריכות ועוד, ואף יש לה זכר בפיוטים ספרדיים). כבר המהר"ל כתב על כך (הקדמה לגבורות השם): "דברי הבאי, וכן כתב היעב"ץ (מגדל עזו מוסד הגלגלים): "הכל הבל ורעות רוח והזיות בדויות", והמלבי"ם (בפירושו לפרשת בראשית) כתב שכל ענין הגלגלים הוא "חלומות ותוהו התלויים על קורי עכביש".

תפיסה זו היוותה איום של ממש על המוני המאמינים, כאשר קיים החשש שהאמונה בהנחות היסוד ובניתוחים האריסטוטליים, המוגשת בכלים ובנוסחאות אסתטיות וקליטות, יתפשטו בלבנות ההמון (מעניינים הם דברי רבי מרדכי יפה בעל הלבוש, אורח חיים, סימן קלג, המביא בשם מהרש"ל, שלא לומר י"ג עיקרים, כדי שלא יבואו לחשוב שאלו חשובים יותר מדברי חז"ל אחרים, ולא נתקנו אלו ה"ג עיקרים רק בשביל פילוסוף מימים הקדמונים, שהיו גם כן עושים עיקרים בכללים ולא עשו כמנין הללו, באו חז"ל ותקנו גם כן בכלליהם). כאן נחלצו רס"ג, הראב"ד הראשון, הרמב"ם וחכמים רבים אחרים להתעמת עם הטיעונים האריסטוטליים, כדי להורות את הנבוכים.

עובדה היסטורית היא שבתקופה זו היוותה חכמת יוון מסה כבירה של חשך, המאיימת על האמונה. האם גם במצב כזה יוכלו חכמינו להכיר ביפיותו של יפת, ולהשתמש בתרומה החיובית שיכולה חכמה באשר היא לתרום לעם החכם והנבון?

יש והטענות היווניות נראו לחכמינו מוכרחות. כך בנוגע להיווצרות הקשת, שרבי אברהם אבן-עזרא בפירושו לבראשית (פרק ט) כותב בלשון מסופקת: "ואלו היינו מאמינים לדברי היוונים", ולעומתו כתב הרמב"ן בנחצרות: "ואנחנו על כרחנו נאמין לדברי היונים" (וראה עוד בפירושו לבראשית א, ט וריש פרשת תוריע; הרמב"ן היה גדול במחקר חכמת הטבע ורפואה, כפי שכתב הרשב"א בשו"ת א, קכ, וכשנתקל בענין רפואי מחודש מציין "אבל לא ראיתי כן באחד מספרי הרפואות המדברים בהם", בראשית ל, יד).

מעניין שדוקא בחוגי המקובלים השתמשו במונחים שונים מחכמת יוון ואף מחכמת אריסטו בפרט. כבר בספר הזוהר (חלק א, דף כז, א; שמות כד, א ועוד) אנו מוצאים התייחסות לארבעת היסודות ("ארבע יסודין אש הם ויבש ומים קרים ולחים"), שהם חלק מתפיסת הטבע האריסטוטלית, בעוד פילוסופים יהודים דחו תפיסה זו (רס"ג ב"אמונות ודעות" א, ג הדעת השביעית, כתב: "המאמינים בארבעה יסודות וההיולי - אלה הם יותר סכלים מכל מי שקדם זכרם", וריה"ל כתב בכוזרי ה, יד שאין טעם בענין ארבעת היסודות).

וכן החלוקה האריסטוטלית ל"נפש שכלית, נפש בהמית ונפש מתאוה" (המוזכרת בשמונה פרקים לרמב"ם בשמו) מוזכרת רבות בזוהר (חלק א, דף עט, ב; פ, ב; קט, א; חלק ג, דף כט, ב ועוד). נוסח נוסף של חלוקה זו מוזכר בתקוני זהר (דף קכה, א): "נפש הזיכרון, נפש המחשבה ונפש המצייר" (ראה עוד להגדרות 'דוכרא' ו'נוקבא' במורה הנבוכים א, יז: "ידוע כי אפלטון היה מכנה החומר נקבה והצורה זכר").

שרידי האמפי-תיאטרון באתונה

מאתנו אל הכשדים תחלה ואחר כך אל פרס ומדי ואחר כך אל יון ואחר כך אל רומי, ולאורך הזמן ורב המצועים לא נזכר בחכמות, שהם הועתקו מן העברים אך מן היונים והרומים" (ספר הכוזרי ב, סו, ואחריו בספרים רבים ובגרסאות שונות).

כיום, כשעיקריה של חכמת יוון נתפסים כשגויים, אין לנו סיבה להתפאר שהיא לקוחה מאיתנו (וראה ספר הברית, קז: "ראיתי את היהודים ואנשים במעט אומרים שהפילוסופיה היה בראשונה אצל בני ישראל ומהם למדו האומות ועתה אנו לומדים מהם ומהדרים למרא קמא, וזה שקר! אבל בתחילה המציאו אותה חכמי העמים ושלחם היא, של בני קדם ושל מצרים, ואחר כך נתקל לחכמי יון ואנשים מבני ישראל איזה יחידים בדורות הקדמונים למדו מהם ואנשים מיהודה אומרים לנו היא למען הכבוד, וזה לא באמת ולא ביושר, כי כבוד זה שלהם הוא"). אך נכונה ההבחנה ההיסטורית, שהיוונים היו פתוחים לקבל ולקחת מכל הבא ליד, וזהו שסייע להם ליצירת הטכניקה של הטלת ספק, המאפשרת שינויים בעולם שהיה סטאטי מבחינת אמונות ודעות.

כך יש להבין את העובדה שהיוונים הקדומים התפעלו מאד מתורת ישראל וחכמתה. בעוד כל העמים האחרים שכבשו את ישראל, לא הצליחו להבין כלל את ערכיה של תורתנו הקדושה - החל מפרעה, דרך הפלשתים ששלחו לאלוקי ישראל צלמי 'עפולים', עד רבשקה האומר (מלכים ב יח, כב): "וכי תאמרון אלי אלה' אלקינו בְּטָחֵנו הָלוֹא הוּא אֲשֶׁר הִסִּיר חֲזָקָהּוּ אֶת בְּמַתְיוֹ וְאֶת מִזְבְּחֵתָיו" (מ"ב יח כב), כאשר בורותו מביאה אותנו לידי גיחוך.

בספרים החיצונים מסופר על קבוצת חיילים יוונים שבעת הליכתם לקרב הופיע נשר מעליהם וטס לכיוון מסוים. מאורע זה סימן לפי אמונתם הטפלה, שכדאי להם ללכת באותו כיוון שאליו טס הנשר. והנה יהודי בשם משולם שנכח שם, דרך קשתו ושילח חץ בנשר, אשר נפל מת. כאשר קצפו לקראתו החיילים, השיב: אם נשר זה לא יכול להגן על עצמו מפני חצי, איך יוכל לכוון את הצבא היווני במלחמה? מעשה זה חזר ונשנה בכמה ספרים, כמדגיש את ספקנותם של היהודים. בעוד היוונים ידעו להעריך זאת, במידה מסוימת, הרומיים לא מסוגלים היו להבין זאת. החוקר הרומי פליניוס כותב: "היהודים הידועים כבוזים כל קודש" (בנוגע לסגולות מיסטיות שהוא מייחס לאחד ממיני התמרים), ויולינוס קיסר כותב על 'קלות הראש היהודית' בענייני אמונות (אגרת נגד הגליליים).

הקבלה היא תורת הפנימיות, ומטרתה היא להעמיק ולהבין את הבריאה והשתלשלותה. יסודה הוא האמונה והמסורת המתקבלת איש מפי איש, וכמובן שאין היא עוסקת בהסקת מסקנות שכליות מתוך הלוגיקה

הזוהר אף מצטט (כ"תצא, דף רעז, א): "מארי פילוסופיה", ובתיקוני זוהר גם משתמש בהגדרות הפילוסופיות: "מן הכח אל הפועל" (דף קט, ב), "שבעת כוכבי לכת" (דף לו, ב; רע"א מהימנא, פנחס, דף רנא, ב), "אורח מקרה" (תיקון ו), "מהלך האמצעי" (דף נט, א), ועוד. שתי החלוקות הקוסמיות, של אפלטון (עולם השכל, עולם הנפש ועולם הטבע) ושל אריסטו (עולם עליון, עולם תיכון ועולם תחתון) מובאות במדרש הנעלם (בראשית ט, עמ' ג; כמובן שאריסטו ואפלטון לא דיברו על העולם הרביעי שמעל הטבע: האצילות).

לפעמים קשה להבין את דברי המקובלים מבלי לדעת הקדמות פילוסופיות שונות. כפי שכותב בספר הברית (הקדמה, א): "ראיתי ספר למקובל הא-להי רבי חיים ויטל הנקרא 'שערי קדושה', ולא רבים יחמנו בו מפני שמביא בו דברים מחכמי הפילוסופים, ודברים מחכמי הטבע ודברים מחכמי המקובלים, ומה שהוא מלמד דעת מבינים חכמת הטבע, הפילוסופיא אינו מדבר אפילו בלשון קצרה, כי סמך בו על המבואר בספרי הפילוסופים והטבעיים, כאשר כתב בחלק ג, שער ה, 'כנודע בחכמת הטבע, ועוד...".

הכיצד? איך קרה שדווקא המקובלים הם שהשתמשו בחלקים מחכמת יוון, בעוד הגיבורים היוצאים לפני העם נלחמו בחכמה זו בחירוף נפש?

הקבלה היא תורת הפנימיות, ומטרתה היא להעמיק ולהבין את הבריאה והשתלשלותה. יסודה הוא האמונה והמסורת המתקבלת איש מפי איש, וכמובן שאין היא עוסקת בהסקת מסקנות שכליות מתוך הלוגיקה. משום כך אין חכמה יוונית יכולה להזיק לה, והשימוש בחכמה היוונית בא רק כדי להסביר ולהבהיר את עומקם של מושגים שונים (ראה למשל בשבחי בעש"ט, כי היה הבעש"ט שוקד על ספרי רס"ג; יש לציין לאחד מבית אדמו"רי שטפינשט, שספרו 'מנחם מן' על מסכת אבות הוא ניסיון מעניין של שילוב תורת החסידות בפילוסופיה יוונית, תוך הסתמכות על מקורות רבים ומרתקים).

המקובלים מדריכים את הקורא כיצד להיעזר בפילוסופיה מבלי להינזק. מצד אחד מדגישים את המשותף ואת מה שיש ללמוד מחכמת הפילוסופיה, ומן הצד השני מבהירים את סכנתה ואת הטעויות שנוולדו ממנה. כדברי הגר"א המפורסמים על "הפילוסופיה הארוורה" (ביאורו ליוורה דעה, סימן קעט), שכן היא יכולה "להטות ברוב לקחה" גם חכמים גדולים, להוציא דברי המסורת והקבלה מפשוטם, כאשר קשה להבינם בשכל. הרעיון שהפילוסופיה מועילה ללימוד הקבלה נמצא כבר באגרת רבי ידעיה (שו"ת הרשב"א א, תיח): "כי מתועליות חכמת הפילוסופיא הוא הבנת סתרי התורה". מהר"ם אלשאקאר (תשובה קיז) כותב: "מצינו לקדוש רשבי" שמביא דברי ספר חנוך, והוא כולו פילוסופיא קדומה".

הרמ"א כותב: "חכמת הקבלה היא חכמת הפילוסופיא רק שבשתי לשונות ידברו... כל מה שחקרו והוציאו הפילוסופים מעיוניהם המופתיים... קבלו חכמי ישראל ענינים האלה בקבלה" (תורת העולה, חלק ג, ד-ג); "דרכי הקבלה הן בעצמן דרכי הפילוסופיים האמיתיים המאמינים" (שם ב, ג). הי"עב"ץ אומר: "כלל אמסור לך שהנחת הפילוסופים הקדומים היא מדברי המקובלים אלא שהלבישום בגדים אחרים" (מטפחת ספרים, פרק י). "תורתנו הקדושה אשר היא עצמה נארגת על שורש ויסוד שכל ותבונה ודעת בחכמת הפילוסופיא" (התם סופר, דרשות, דף פ, ב).

היחס בין הקבלה לפילוסופיה אינו כשל שתי צורות להגדיר את הדברים, אלא כשתי צורות לגשת לעולם. כפי

שמסביר הרמ"ק (אלימה ה, ז): "הדמיון הוא בענין האלקות בין החוקרים והמקובלים, החוקרים עמדו על הענין מתוך החקירה והספקנות וכל אחד השיג על חברו כפי שנתרבו ספקותיו וחקירותיו. אמנם אנחנו עם ה' בעלי קבלת האמת... ונדע העניינים יותר מכדי צורך הספקות, היוונים אינם יודעים - הם רק תרמו את הטכניקה של ההגדרה, ואנחנו עם ה' יודעים את אמיתת הדברים. בדורות הבאים התחברו ספרים המבארים את חכמת הקבלה באופן המנמק ומסביר מדוע הדברים מוכרחים (ביניהם 'שומר אמונים' וספרי רמח"ל), כפי שכותב רבי אברהם אזולאי ('חסד לאברהם', הקדמה): "והנה האחרונים באמת השיגו אל שתי השלמות יחד, בחוקרם על הדברים שבאו בתורה ויסכימו הקבלה אל החקירה והוא הדרך היותר משובח". כמובן שהחקירה אינה יכולה לגלות את כל מה שקיבלו מהנביאים ומחז"ל ואחריהם המקובלים, אלא רק את היסודות שניתן להבינם (וכפי שכותב ר"י אירגאס בשומר אמונים, ויכוח א: "יש בפילוסופיא קצת דברים אמיתיים ומקובלים אצלנו מפי המקובלים"), ואולי זו כוונת הגר"א (כפי מה שנמסר בשמו ב"מעשה רב") "כי במקום שמסתיימת הפילוסופיא מתחלת הקבלה" (ראה שם שאמר גם כי במקום שמסתיימת קבלת הרמ"ק מתחלת קבלת האר"י).

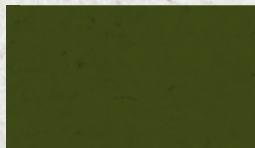
בהסתמך על אגדה ידועה שמקור חכמת יוון בחכמת שלמה או בחכמת הנביאים, ניסו מחברים שונים לפרש את דברי חז"ל על פי הגדרות פילוסופיות שונות. אך אין הקשר נעוץ רק בנושא נדידת החכמה מישראל ליוון, אלא מפני שהחכמה עצמה היא מה, וכדברי המהר"ל: "מזה נראה שיש ללמוד חכמות האומות כי למה לא ילמוד החכמה שהיא מה' יתברך שנתן להם מחכמתו" (נתיב התורה, פרק יד).

השוואה בין מונחים פילוסופיים למושגים מדברי חז"ל והמקובלים, מצאנו כבר בקדמונים. רב האי גאון כותב: "הפילוסופים קראוהו 'שכל הפועל' ובעלי הקבלה יקראוהו 'הספירה השניה' ובלשון חז"ל נקרא 'מטטרון'" (מובא בפירושו ר"מ בוטריל לספר יצירה ה, ה, וכן כתב רלב"ג בראש פירושו למשלי). ריה"ל אומר: "השכל הפועל הנקרא רוח הקדש או גבריאל" (הכוזרי א, פז; וכ"כ הראב"ד באמונה הרמה ב, ד). "וחכמי המחקר קראו כסא הכבוד גלגל השכל" (רבנו זרחיה, הקדמה לבעל המאור).

כאן נשאלת השאלה, האם באמת ניתן לפרש את דברי חז"ל בהתאם להגדרות יווניות? בנושא זה מצאנו תשובת גאוני, המתייחסת כנראה לדברי הגמ' (ראש השנה טז, א) שהנבראים 'בצביונם נבראו': "פרוש זה דאשכחתון אין אנו יודעים אותו ולא סבירא לן וקושיא דאקשיתון ליה איתה. ויש שפירשו לפי דברי הפילוסופים כי המינין של בעלי חיים יש להם משלים ודמות דיוקני כמו חותם למטבעות שישנם בחכמת המקום, אף על פי שהדברים חוקים הן בעצמן ורחוקים מדברי רבותינו חכמי ישראל, לקרוא למשל להם צביונות, לפיכך אלו דברים בטלים הן" (תשובת הגאוני, ליק, סימן כח).

כנראה פירוש זה הציע ש'צביונם' של הברואים הוא ה'אידיאות' האפלטוניות, לפיהן לכל יצור יש 'אידיאה' רוחנית שהוא אינו אלא מסמל אותה. הגאון מציין שלא רק שהדברים האלו הם 'רחוקים בעצמם', הם גם 'רחוקים מדברי רבותינו'.

בדבריהם של רבותינו האחרונים מצינו עוד השוואות של דברי חכמים לדברי הפילוסופים. המהרש"א (ברכות ג, א) כותב: "והוא מבואר במ"ש בחלקי נפש האדם שהם ג' כחות קראום טבעית חיונית ושכלית ובעלי הקבלה

קראום נפש רוח ונשמה". השל"ה (פרשת בראשית) כותב: "בלשון הקודש תהו, ובלשון חכמים אבן שתיה, ובלשון יונוי היולי".

אולם היו בין המקובלים ששללו את הפילוסופיה וזיקתה לקבלה. כך כתב מהר"ם גבאי: "והאמת כי הפילוסופיא אבדה מאומתנו כי מעולם לא נמצאת בה, והיא אבדה שלא נתנה ליבקש, כי נכריה היא וזרה ואסורה לבא בקהל ה'" (עבודת הקדש ג, טו; בפרק טז הוא תולה את איסור הפילוסופיה בגזירה על 'חכמת יונית' במנחות שם, אך לפי פשט הגמרא אין קשר וכפי שהראינו לעיל).

הרמ"ע מפאנו מתייחס לרעיון של חכמת יוון שמקורו בנביאים: "וכבר דמה אפלטון לדבר בדרוש הזה, גנוב היא אתו מבני הנביאים, דלא סיימוהו קמיה לקיים בו משפטים בל ידעום..." (מאמר הנפש ג, ח). קשה לדעת אם כוונתו שאכן לקח אפלטון דבריו באופן חלקי ממסורת הנביאים, או שבא ללגלג עליו, כפי שנראה מדבריו במקום אחר:

"ועתה אשכילך ואורך דרכי היונים וסכולתם, שהם אצל חכמי ישראל כקוף לפני האדם. שמע אחד מיוחד שבהם, ומנו אפלטון, מה שאמרו התנאים מרבה ישיבה מרבה חכמה... וזה עני הדעת פירש דבריהם על מבחר הספסלים ישיבתם ושכיבתם כאילו בחדר המטות שנינו... השני, ומנו אריסטו, מה שהיו החכמים והנביאים בזמן הגלות... דורשים את התורה בכרכים וכפרים ובגבעות ובמערות צורים... כאשר גם אנחנו שמענו גם ראינו בספר הזוהר ממעשה תקפו וגבורתו של רשב"י... גם היוני הגאה הוא ברמות רוחיה היה תועה בשדה הוא ותלמידיו העורים והפסחים בשעת חקירתם, והמה לא ידעו במה ישלחו" (מאמר היסודות).

כמובן שאין כוונת הרמ"ע שאריסטו ואפלטון ידעו את הכתוב במשנה, מאות שנים אחריהם, וכוונתו כנראה ללגלג על המקשרים את דברי חכמים ליסודות מתורת אריסטו ואפלטון. אך כבר הרמב"ם הצביע בהשתאות על הקבלות בין דברי חז"ל לרעיונות אפלטוניים:

"אמרו כביכול אין הקדוש ברוך הוא עושה דבר עד שמסתכל בפמליא של מעלה. ואתמה מאמרם 'מסתכל', כי בזה הלשון בעצמו יאמר אפלטון שהשם יעייץ בעולם השכלים, וישפיע ממנו המציאות. ובמקומות אמרו כן מוחלט, אין הקדוש ברוך הוא עושה דבר עד שנמלך בפמליא של מעלה, ופמליא הוא המחנה בלשון יון" (מורה הנבוכים ב, ו); "שים לבך היאך הענינים המופלאים האלה האמתיים אשר הגיע אליהם עיונם של מובהקי הפילוסופים מפוזרים במדרשות" (שם א, ע).

לעומתו, היו מקובלים ששללו את השוואותיו: "ההערות והרמיזות אשר באו בתלמוד ובמדרשות, לא באו להעיר ולרמוז על מה שחשב הרב ועלה על דעתו לבאר ולפרש בהם" (מהר"ם גבאי, עבודת הקודש ג, טו).

גם יש"ר מקנדיאה, שהחזיק בדעות אפלטון לביאור הקבלה (וספרו נובלות חכמה 'כולל חקירות עמוקות בחכמת הקבלה על פי הקדמות פילוסופיות'), אינו מסכים להוציא דברים מפשטם בעבור ביאורים אלו: "אם המתפלספים מבני עמנו חושבים שהנביאים

היו פילוסופים כמותם ושדבריהם ראוי שיפורשו דרך ההתפלספות, הנה הם טועים, כי התלמודיים הם בני הנביאים ותורת ומנהג אבותיהם בידם ומדבריהם נעמוד על בורים של כתובים, ואם בדורות הבאים מצינו מעשים כאותן שהובאו בספרי הנביאים, למה לנו להוציא דבריהם מפשטם, וחי ראשי לא יאמר זה אם לא מי שאינו מאמין בדברי רז"ל" (מצרף לחכמה, פרק טז).

אמנם רבי מרדכי יפה בעל הלבושים (בפרושו למורה הנבוכים א, מג) כותב: "המעין בכל דברי המקובלים יבין וישכיל כי לא נטו ימין ושמאל מכל דברי הפילוסופים האמתיים כמו הרב הרמב"ם זכרונו לברכה, והמשכיל יבין אחר רוב עיונו בספרי קבלה".

גם הרמ"א אינו מקבל את כל ביקורת המקובלים על הרמב"ם, וכותב: "שנאת קצת מקובלים לבעלי החקירה קלקלה השורה עד שזה הביא אותן לידי טעות בדעת חכמי החקירה אשר הלכו אחר הפירוש בספר המורה נבוכים והנמשכים אחריו ולכן כתבו מה שכתבו והאריכו בדברים על זה בטענות ותשובות..." (תורת העולה ב, ג). יש שהבחינו בין הדורות ובין חכמי יוון השונים. כך כותב למשל יש"ר מקנדיאה בספר "מצרף לחכמה" (פרק כה):

"קדומי הפילוסופים דברו יותר נכונה מארסטוטלס למי שירד לסוף דעתם, לא כמו שפירש דבריהם ארסטוטלס שלא כיוון אלא לגנותם כדי שיתפאר לבדו, וזה ברור למי שקרא במה שכתבו על חכמת דימוקריטוס ויסודותיו. ובפרט אפלטון רבו של ארסטוטלס שדעותיו כמעט הן דעות חכמי ישראל, ובכמה דברים נראה שדיבר בפי המקובלים ובלשונם וכל עולה לא נמצא בשפתיו, ולמה לא נחזיק אנחנו בהם כי שלנו הם ומקדמוינינו ירשום היונים. ועד היום כמה וכמה מגדולי החכמים מחזיקים בדעות אפלטון, ויש כותות גדולות של תלמידים ההולכים אחרי עקבותיו כידוע למי ששמש חכמי האקדמיצי ונכנס בשייבות שיש בכל מדינה מהם" (וראה בשו"ת "זכר יוסף" בתהלוכות האגדות, פרק ז, המביא שלאפלטון היה מגיד שגילהו חכמות).

זכר לחלוקה בין חכמי יוון נמצא גם בדברי ה'חסד לאברהם' הכותב שאריסטו היה ניצוץ אבטליון, כי לימד לתלמידים שאינם מהוגנים. משתמע מכאן שאריסטו עצמו כיוון לדברים ישרים, אלא שתלמידיו הוציאו דבריו באופן שאינו הגון (אלא שהדברים קשים מבחינה כרונולוגית, שאריסטו קדם בשנים רבות לאבטליון; ואולי טעות סופר יש כאן, וצריך לומר אפלטון ניצוץ אבטליון, ואריסטו הנחשב לתלמידו הוציא דבריו לכפירה בדברי יש"ה, וכן הקפידו המקובלים לפעמים על צלצול הלשון שבין המגולגלים זה בזה, כמו שכתבו שר"א אבן עזרא גלגול של ר"א בן עזריה).

"וכבר דמה אפלטון לדבר בדרוש הזה, גנוב היא אתו מבני הנביאים, דלא סיימוהו קמיה לקיים בו משפטים בל ידעום..."

חכמי יוון, איור עממי

פרק ה מבט הלכתי

לעיל, פרק א, הובאו דברי הירושלמי הקובע שספרים חיצוניים האסורים בקריאה, הם ספרי בן סירא ודומיו, אבל ספרי הומירוס כקורא באגרת. מה דינם של ספרי הפילוסופיה?

הקטעים העוסקים בשאלות של אמונה וכפירה ממש, לכאורה הם בכלל 'מינות' שבוודאי אסורה היא. השאלה העומדת בפנינו היא על עצם לימוד החכמה, צורת החשיבה והדיון. תכונות שאינן בכתבי הומירוס, שהם סיפורים בעלמא.

על מדוכה זו ישבו הקדמונים. בפרק השלישי הבאנו את דברי הרשב"ץ והרדב"ז שלא נאסרו הספרים המחוברים על דרכי הראיות, ואם יש מה שהוא נגד התורה, יוכל הקורא להשיב בעצמו. וככל הנראה מדובר במצב שבו אין השאלות נתפסות כמטריות וכקשות, שהרי אין הדבר מובן מאליה שכל קורא יכול לענות תשובה לכל שאלה. והדוגמה שמביא הרשב"ץ מרבי מאיר שלמד מאחר, הרי אמרו שאפשרי הדבר רק באדם גדול ולא בכל אחד.

ואכן רבי עובדיה מברטנורא (סנהדרין י, א) פירש: "ספרים החיצונים - ספרי מינים כגון ספרי אריסטו". אבל כבר העיר עליו בעל 'תוספות יום טוב' שבפירושו לאבות (ה, כב) התירם בקריאה. ודבריו גם מנוגדים לדברי הגמרא בירושלמי ובבבלי שפירשו בספר בן סירא, שעניינו אחר לגמרי. וראה גם רשב"ץ (הקדמה למגן אבות) שכתב: "אולי יחשבני השומע כי אני מכניס בתוך דברי קדושה דברי האומות ואין עלי אשמה בזה כי אין ראוי לחכם למנוע דבר האמת מפי אומרו יהיה מי שיהיה... ודניאל וחבריו למדו חכמת כשדים, וענין 'מזל קבוע וגלגל חוזר' הודו חכמי ישראל לחכמי עכו"ם, ומה שאסרו לקרות ספרים חיצונים אינו על חכמת הפילוסופים". ובכוזרי שני: "חלילה חלילה לחכמי ישראל לברוח ולהבריה את עם ישראל מהחכמות הצריכות לישב העולם שהם ז"ל לא אסרו אלא ספרים המביאים לידי מינות או זנות או בטלה המביאה לידי שעמום... ספרים חיצונים שאסרו חז"ל אינם ספרי הפילוסופים" (צריך עיון אם כוונתו שספרי פילוסופיה מביאים לישב העולם).

אבל ה"באר שבע" (סנהדרין ק, ב) מהפך הגירסה בירושלמי, וגורס שאיסור ספרים חיצונים הוא כגון ספרי מירוס, ודבריו קשים. וגם אין ספרי הומירוס ספרי מינות, אלא שירי וסיפורי היסטוריה המעורבים בדמיונות.

על רבנו יהונתן אייבשיץ מסופר: "פעם אחת שאל רבנו את איש אחד מכת המתקדמים מעיר המבורג, אם בקי הוא בשירי המשורר היוני פלוני אלמוני, ויען לו האיש בקי אני בטוב שיריו כי שמעתי אותם בבית המשחק הרבה פעמים וגם בקי אני בספריו, אך מנא ליה לרבינו לידע בטיב שירי משוררים יונים, האם יקרא רבינו בספריהם? ויען לו רבינו כן! גם אני קראתי בספרי המשוררים היונים איזה פעמים ובקי אני בשיריהם, וכל רב צריך להיות בקי גם בזה... אם הרב בקי בשירי התיאטראות וגם בספרים חיצונים ואף על פי כן הוא מוכיח שלא לילך לבתי המשחק ולא לאבד זמן בקריאת ספרי חיצונים - לרב כזה שומעים דבריו" (גדולת יהונתן, עמ' 178).

ומה שכתב ה"באר שבע" שם שבספרי מינות לא נאמר ההיתר "אבל אתה למד להבין ולהורות". ב'בית הבחירה' למאירי (סנהדרין ז, א) כתב להיפך: "רבי עקיבא אומר אף הקורא בספרים החיצוניים - רוצה לומר שלא להבין ולהורות, אלא על דעת לילך באמונתם", וכן כתב הרדב"ז שם בנוגע לרמב"ם ועוד גדולים.

ואכן כבר בדורו של הרמב"ם נפל הוויכוח על עיון בספרי החכמה המתורגמים מיוונית, כפי שמתאר רבי אברהם בנו (בספרו מלחמות ה', ראה על אודותיו בגליון זה): "העלו בדעתם כי כל מי שעוסק בחכמה הוא מין וכופר בתורה". וכנודע, הרשב"א וחכמי דורו גזרו והחרימו שלא יתעסקו בהם בגיל צעיר, לפי המצב והתנאים בדורם, בדומה לגזירת חכמים 'ארור אדם שילמד את בנו חכמת יוונית' (ובמדרש שמואל על אבות ב, טז: "רק אחר שמילא כרסו בש"ס ופוסקים אז יוכל ללמוד חקירות ופילוסופיא כדי לדעת מה לענות ולהשיב לאפיקורס, אבל אם ילמד מיד חקירות יש לחוש פן ישתבש בהסברות ויצא מן הכלל").

ראה עוד בתשובת הרשב"א (א, תיד), שאחד מהחכמים

המצדדים בלימוד החכמות כתב אליו: "לא על המחזיק בספרי היונים אני כועס, שאם נמצא בהם דבר טוב מציל על כל הספר, כי בטוחים אנחנו שלא יטעו בהם אפילו בני אדם הדומים לבהמות שכבר מחבריהם ידועים בשמות שהם מחכמי האומות". והשיב לו הרשב"א: "דוד מלך ישראל נעים זמירות הוצרך להרבות תפלות ארוכות וקצרות להיות מדברותיו בבתי כנסיות נזכרות, ובלא תפלות ותחנה זכו אריסטו ואפלטון למלא מספריהם כל חדר וקיסון, וסומכין על דבריהם כסומך על הפלטר ולוקח מן הסיטון, כן כתבת והאמת כאשר דברת, ומי יאמר שאין זה רע ומר?" (ומעניין שבמדרש תהלים, בוכר ה, א אמרו שדוד התפלל על תהלותיו שלא יהיו קורין בהם כקורין בספר מירס - הומירוס).

להלכה כתב הרמ"א (יורה דעה, סימן רמו): "מותר לעסוק בשאר חכמות באקראי, וזה נקרא בין החכמים 'טיול בפרדס', ובלבד שלא יהיו ספרי מינים". לגבי ספרי אריסטו, הרמ"א בתשובתו למהרש"ל מצטט מהם, וכשמהרש"ל השיב שאין להחשיבם ואין לקראם אלא בהליכות לבית הכסא ודומהו, כתב לו הרמ"א: "ואם אברח - אברח יותר מלעסוק בקבלה להבין מעצמי בדבריהם, ממה שאברח לעסוק בפילוסופיא" (שו"ת רמ"א, סימן ז). וכנראה מדובר על החלקים שאינם עוסקים בכפירה, אלא בהגדרת הטבע ומהותו. (יש לציין אנקדוטה מעניינת: הרשב"א כתב את חיבורו 'משמרת הבית', בו הוא מיישב דבריו בספר 'תורת הבית' מהשגות 'בדק הבית' לרא"ה, בעילום שם. כך רבי מנשה קאזיס, שלא היה מודע לזהות המחבר, פרסם חיבור בשם 'שלום הבית' [הודפס בשנת תכ"ד], ליישב את השגות בעל המשמרת שדיבר קשות על הרא"ה. ה'משמרת' בתחילת הלכות טרפות מחזק את דברי הרשב"א ומסתייע בדברי אריסטו, ורמ"ק כותב על זה: 'אילו היה יודע הרשב"א שיבוא ליישב דבריו מדברי אריסטו היה לו (להרשב"א) לחרפה ובוז', אך באמת הם דברי רשב"א עצמו...)

באופן כללי העירו חכמינו בכמה וכמה מקומות, שלימוד החכמות יש בו תועלת לכבוד שמים: "כל החכמות נצרכות ללמוד התורה, והם סולם לעלות לחכמת האלהות" (רבנו בחיי לאבות, סוף פרק ג); "לא אסרו ללמוד דברי החכמים וחקירותם במהות המציאות וטבעיהם, כי אדרבה על ידי זה נודע גדלות השם" (שו"ת רמ"א, סימן ז); "ואמנם חכמת הטבע היא חכמה משובחת, נצרכת להביט אל פעל ה' ומעשהו הגדול כי נורא" (הגריעב"ץ בשו"ת 'שאלת יעבץ', סימן מא); רבי אליהו מזרחי מספר כי יש לו שעה קבועה בכל יום, בה הוא לומד חכמת התכונה מספרו של תלמי "והיא חכמה מפוארה עד מאד ומצוה להתעסק בה" (שו"ת רא"מ, סימן ה); "על ידי חכמת הטבע... מגיע עוד לכבוד לפני אומות העולם ולעשות גדולות בישראל" (הנצי"ב ב'הרחב דבר' לדברים לב, ג). אך אין זה מתיר כמובן ללמוד חכמות מספרים היכולים להביא סכנה רוחנית מכל סוג.

כפי שראינו לעיל, אין המדובר רק בכבוד שמים, אלא גם בסיוע להבנת חכמת התורה, כפי שכותב מהרש"א (הוריות י, ב): "חכמות אחרות הן הקדמה לתורתנו", וה"חתם סופר" (דרשות, פרשת בשלה): "כל החכמות הם פתחים ושערים לתורה" (ראה גם דברי מהר"ל, "נתיב התורה", פרק יד).

היעב"ץ (בסידורו, ענייני תשעה באב) כותב על עצמו: "אנכי היודע ועד כי שקדתי על ספרי הפילוסופיה", ועל אביו החכם צבי' הוא מספר: "ספרי קבלה ודקדוק ופילוסופיא ושאר ידיעות היו לו למנה" (מגלת ספר, סוף פרק ב). ואילו חכמים אחרים הזהירו לברוח מכל עיסוק בפילוסופיה, וברור שבכל מקום שיש סיכון של השפעה רעה אין ויכוח שהדבר אסור.